

62. Элиаде М. История религий: В 3-х т. / Мирча Элиаде. – М.: РОСМЭН, 2005. – Т. 1. – 390 с.
63. Элиаде М. История религий: В 3-х т. / Мирча Элиаде. – М.: РОСМЭН, 2005. – Т. 2. – 407 с.
64. Юланси Д. Загадки митраизма / Давид Юланси // В мире науки. – 1990. – № 2. – С. 71-80.
65. Якобсен Т. Сокровища тьмы. История Месопотамской религии / Торкильд Якобсен. – М.: Наука, 1996. – 368 с.

**Bogdan Bodnaryuk
Igor Voznyu**

Religious paraphernalia mysteries in Greco-Roman society (IV)

In article the authors discuss several issues associated with the analysis and characteristics of the religious paraphernalia of sacred mysteries of the Ancient East that influenced the religious system of Greco-Roman society the days of antiquity. In addition it is revealed that the problem of cult-ritual practices most frequently initiate mysteries and conditions and the initiation of neophytes mysteries and is considered symbolic and figurative meaning mistrial offerings from the respective cults of the Ancient East, Greece and Rome.

Keywords: mystery, Greco-Roman world, antiquity, Mithraism, the Isis cult, the Dionysus cult, sacrifice, religious rituals.

**Богдан Боднарюк
Игорь Возный**

Религиозная атрибутика мистерий в греко-римском социуме (IV)

В статье авторы рассматривают ряд вопросов, связанных с анализом и характеристикой особенностей религиозной атрибутики сакральных мистерий Древнего Востока, имевшие влияние на религиозную систему греко-римского социума эпохи античности. Кроме того, освещается проблема культово-обрядовой практики наиболее распространенных мистерий, условия и ритуалы посвящения неофитов в мистии, а также рассматривается символическое и образное значение мистериальных жертвоприношений в соответствующих культурах Древнего Востока, Греции и Рима.

Ключевые слова: мистерии, мистии, греко-римский мир, античность, культ Митры, культ Исиды, культ Диониса, жертвоприношения, религиозные ритуалы.

УДК 294.5

**© Ангеліна Ангелова
(Київ)**

СТАРІСТЬ У ТРАДИЦІЯХ ТА РИТУАЛАХ ВАЙШНАВІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню образу старості, сформованому в релігійній традиції вайшнавізму. На основі аналізу численних періоджерел та наукових робіт вітчизняних і зарубіжних авторів подана картина старості як зла та страждання, що спонукає до початку духовної практики. У публікації викладено зміст головних ідей вайшнавізму щодо духовного життя старої людини, а також пов'язаних з цим проблем смерті та суїциду.

Ключові слова: вайшнавизм, геронтософія, старіння, духовна практика.

Постановка проблеми. Вайшнавизм – один з провідних напрямів в індуїзмі, адепти якого складають більш ніж дві третини від загальної кількості індуїстів. Його віросповідною основою є монотеїзм, виражений у поклонінні богу Вішну та його аватарам. Сакральними текстами вайшнавської традиції, на яких базуються її культова та обрядова практика, вважаються «Бгагават-Ґіта», «Вішну-Пурана», «Падма-Пурана», «Шрїмад-Бгагаватам» і канонічні ведичні тексти, зокрема «Упанішади» та їх інтерпретації.

Вайшнавизм постає як цілісне віровчення, яке дає відповіді на головні смислбуттєві проблеми людини, в тому числі таємниці народження, життя, старіння та смерті. Тому його догматика та ритуали викликають неабиякий інтерес у тієї царини філософської антропології, предметом якої є філософія віку, в тому числі геронтософія.

Аналіз досліджень. Внаслідок росту популярності по всьому світу вайшнавизм все більше привертає увагу філософів та релігієзнавців. Систематичні штудії вайшнавизму, серед яких є й наукові, й богословські роботи, проводились та проводяться в Індії. Найбільш значущими є публікації Б. Тхакура, Ш. К. Гхоша, Д. Чандрі Сена, С. Кумара Де, М. Мансімі, Ч. Даса, С. Даса, Б. Ч. Пала, Дж. Н. Саркара, Б. Маджумдара, Дж. Чакраварті, Р. Чакраварті, П. Мукерджи, А. Н. Чаттерджи тощо. Серед вайшнавських шкіл Заходу на перше місце виступають Оксфордський центр індуїстських досліджень та американський The Journal of Vaishnava Studies, заснований С. Роузенем. Осмисленням традиції гаудія-вайшнавизму займалися М. Т. Кеннеді, Н. Дельмоніко, Н. Хейн, Дж. Т. О'Коннел, Д. М. Вулф, Е. К. Дімок, Ф. Харді. В науковому доробку дослідників країн ближнього зарубіжжя варто відмітити твори В. А. Новікової, Н. М. Сазанової, Н. М. Корабельнік, С. В. Ватмана тощо.

Проте за такої кількості літератури з вайшнавської традиції геронтософської проблематикою займались лише поодинокі дослідники, зокрема С. Лемб [13] та І. Глушкова [6]. Широке висвітлення образу старості в її міфологічному, ритуальному, філософському та інших аспектах вайшнавизму залишається відкритим завданням.

Отже, **актуальною темою даної публікації** є дослідження моделі старості, створеної в релігійній традиції вайшнавизму.

Основна частина. Розуміння сутності, природи та значення старості базується на загальних філософських засадах вайшнавизму. Згідно з вайшнавською онтологією, старіння є однією з фундаментальних властивостей матеріального світу, яке певним чином впливає й на сакральних істот, що періодично занурюються до земного рівня існування. Так, бог-творець Брахма, з'являючись для побудови кожного з незчисленних матеріальних світів, починає в них сам старішати. Існування цього божества обмежене у часі: з руйнуванням відповідного всесвіту гине і його Брахма.

Старінню матеріального світу протистоїть вічність царини духовного. За межами проявленої природи матеріального світу (*вйакта*) є інша природа, яку вайшнави називають *авйакта* – «невиявлена». Ця духовна частина Всесвіту є вічною (*санатана*), оскільки не має ані початку, ані кінця. Вічністю вайшнави наділяють верховного бога Вішну, якого часто уявляють як істоту без тіла, без віку, без старості, без смерті, без пристрасті. Місцем постійного перебування Крішні, а також інших поширень Вішну, є духовний світ Вайкунтха. Це країна вічного блаженства, в якій немає зла. Матеріальний світ, зі старістю, смертю та іншими негараздами, є спотвореним відображенням духовної реальності Вайкунтхи. Опинитися на планетах Вайкунтха, мешканці яких ніколи не хворіють та не старішають, прагне навіть Брахма та інші деви [2, с. 34-39].

Вік Крішні, восьмої аватари Вішну, постає як вічний початок юності, старість не торкається його сутності: «Хоча Я ненароджений і Моє трансцендентне тіло є нетлінним, хоча Я – повелитель всіх живих істот, в кожен епоху силою своєї внутрішньої енергії я з'являюсь в цьому світі у своєму первинному духовному вигляді» [3, с. 215]. Крішна є найстарішою особистістю, та, незважаючи на це, його розум та трансцендентне тіло ніколи не старішають та не змінюються: «Тіло Крішні – океан вічної краси юності, що гойдається на хвилях краси» [10, с. 131]. Життєпис Крішні оповідає про те, що його наприкінці земного шляху теж зупинила старість (*джара*). Згідно з вайшнавською міфологією, Джарою звали мисливця, який помилився, прийнявши стопу Крішні за оленя, та влучив в нього стрілою. Рана, яку отримав Крішна, стала смертельною. Хоча Крішна й не постарів, причиною кінця його земного існування було зіткнення саме зі старістю. Таким чином, аватара верховного божества під час занурення до матеріального світу подає приклад того, як смиренно приймати смерть, не протівитися старінню, хапаючись за певну форму життя.

Відтак, образ джари-старості в міфології вайшнавизму міфопоетичними засобами доповнює онтологічне розуміння природи старіння матеріального. Іншим важливим прикладом міфологічного осмислення образу старості є богиня Джара, яка уособлюється як дочка грізного Часу (Кала), Калаканья. Вона блукає Всесвітом, шукаючи собі чоловіка. Шлюб з нею приносить страждання, позбавляючи всіх радощів життя. Ніхто не хоче одружитися з нею, проте все одно вона приходиться до кожного [12, с. 950-954]. Джара прагне спокусити кожного, та найчастіше її жертвами стають хтиві чоловіки. Статеві стосунки виснажують їх сили, внаслідок чого термін їхнього життя значно скорочується. Та якщо Джарі зустрічається брахмачарья, який назавжди дав обітницю безшлюбності, дочка Кала спалахує особливу пристрасть.

Для того, щоб протистояти жіночим чарам Калаканья, вайшnavу необхідна неабияка духовна сила. Прикладом стійкості був, зокрема, мудрець Нарада Муні, який не дав згоди обручитися із закоханою в нього Джарою [12, с. 950-954]. За свою непохитність він був проклятий Джарою на вічні поневіряння Всесвітом, проте його духовне тіло не зазнало одряхління. Міф оповідає про те, як Нарада Муні, не зважаючи на те, що Калаканья прокляла його, дозволив Джарі звернутися до царя яванів та стати його дружиною. Яванараджа, взявши шлюб з дочкою Часу, спрямував її дію на людську карму та здійснив замисел Крішни: відтоді Джара впливає на весь людський світ. Коли людина відчуває перші ознаки старечої слабкості та дряхлості, вона починає боятися смерті та замислюватися над мінливістю ілюзорного світу. Розумну людину наближення старості спонукає до духовного життя, що нейтралізує дряхлість та слабкість. Калаканья не може подолати справжнього вайшнава: чоловік, що має свідомість Крішни, навіть у глибокій старості може зберігати бадьорість та працездатність.

Аналіз цього міфу наштовхує на три важливих висновки: по-перше, оскільки Джара є дочкою часу Калі, старіння процес, що є неодмінним корелятом часової природи світу; по-друге, зіткнення людства з Калаканьєю є свідомим актом волевиявлення Верховного Божества, стимулом до навернення кожного індивіда до свідомості Крішни; по-третє, звабливі домагання Джари роблять цей образ загальним символом плотських спокус, що неодмінно призводять до незворотного старіння.

Не менш сутнісною філософською ідеєю, що дає розуміння природи старості, є вчення про реінкарнацію. Вайшnavи, спираючись на авторитет Вед та Пуран, вважають, що душі в матеріальному світі еволюціонують, послідовно втілюючись у більш розвинених оболонках. Інкарнація душі в тілі людини є кульмінацією еволюційного процесу, оскільки саме в цій подобі вона отримує можливість звільнитися від кайданів матеріального світу через любовне служіння богу. Такий акт повертає душу до її істинного, первинного стану, очищує від ілюзії матеріалістичного ототожнення.

Сотеріологічні погляди вайшnavів послідовно викладена в священних книгах. Як стверджує Бхагавад-Гіта, «існує два види живих істот: *кшара* (тлінні, тимчасові) та *акшара* (незмінні та вічні). В матеріальному світі кожна жива істота змінюється, а мешканці духовного світу завжди залишаються незмінними» [3, с. 666]. На противагу вічно вільним акшара, кшара перебувають у матеріальному світі та залежать від матеріальної енергії природи. Їх головною ознакою є мінливість: живі істоти, що ведуть боротьбу з розумом та п'ятьма почуттями в матеріальному світі, постійно змінюють свої матеріальні тіла. Поки жива істота перебуває в обумовленому стані, її тіло постійно зазнає змін. Воно проходить шість етапів: народжується, росте, дорослішає, розмножується, а потім старішає та вмирає. Внаслідок цього душа в матеріальному світі постійно відчуває збентеженість та страх: коли потерпає від голоду та спраги, коли впадає в оману та пригніченість, коли відчуває наближення старості та смерті. Проте в духовному світі тіло живої істоти, яка перебуває у духовній єдності з Богом, залишається незмінним: там немає старості, народження та смерті. Таким чином, вайшnavська антропологія говорить про те, що **старість, разом із народженням, хворобами та смертю, є наслідком контакту живої істоти з матеріальним світом і забуттям нею своєї вічної божественної природи.** Саме втрата

якісного зв'язку з абсолютним цілим нарікає вічну душу під час коловороту реінкарнацій на тілесні страждання, в тому числі й старіння.

Посилення негативних наслідків старості на людське життя відбувається внаслідок накопичення людством гріхів та *адхарми* (аморальності). Ведична космогонія розцінює історію світу як деградацію – від ідеальної епохи (*Сатья-юга*), в яку людина жила до 100 тисяч років, до занепаду *Калі-юги*, епохи старості та немічності дхарми. Тривалість життя людини Калі-юги скоротилась до 100 років, а наприкінці епохи найстаріші довгожителі будуть доживати лише до 30 років. Довголіття мешканців золотого віку Сатья-юги обумовлювалася їх святістю. Наприклад, за свідченням «Шрімад-Бхагавадам», нагородою за сувору аскезу, яку отримав великий відданий Дхрува Магараджа від Господа, було довге та плідне життя: «...ти будеш правити світом протягом 36 тисяч років, проте твоє тіло з усіма органами чуття залишиться таким самим сильним та молодим, як зараз. Ти ніколи не постарішаєш» [12, с. 283]. Скорочення життя у пізніші епохи пояснюється ще більшим відходом живих істот від Бога, їх неправедною поведінкою. Отже, **передчасна старість постає однією з головних складових карми людини епохи Калі-юги.**

Концепція коловороту втілень душі призводить до формування ще одного важливого геронтософського положення: **старість – це не фінал одного-єдиного життя, а етап, що передує оновленню тілесної оболонки душі.** Для того, хто усвідомлює нескінченність буття, безсила та обтяжлива старість перестає бути трагедією: не варто сумувати за старим тілом так само, як не варто оплакувати зламані речі та зношений одяг.

З віри в реінкарнацію походить ще один важливий висновок, що постає як специфічна ознака віровчення вайшнавів: **індивідуальний життєвий досвід старої людини є менш важливим, ніж спадщина душі, здобута в численних реінкарнаціях.** Віра в духовний спадок, який отримує людська душа при реінкарнації, призводить до **заперечення прямої кореляції старості та мудрості й авторитету.** Досвід, знання та соціальні здобутки є основою ієрархії, яка складається здебільшого не за віковими ознаками. Велич не досягається літами, сивиною, багатством: хто знає священні тексти, той великий. «Шрімад-Бхагавадам» говорить про два типи мудрих людей: той, кому багато років, і той, хто накопичив багато знань. Але мудрець – це не просто людина в шафрановому одязі або старець з довгою бородою. Справжній *вріддха* («той, хто володіє знанням») – це людина, яка має глибокі пізнання; для того, щоб стати вріддхою, недостатньо просто зістаритися [12, с. 640]. В іншій главі «Шрімад-Бхагавадам» йдеться про чотирьох Кумарів – хлопчиків-мудреців. Хоча ці створіння старіше живих істот та осягнули свою духовну природу, вони виглядають як п'ятирічні діти [11, с. 444-445]. Отже, **головним у статусі мудреця є не фізичний вік адепта, а його духовний рівень та наближеність до Господа.**

Розуміння старості як одного з найбільших негараздів, що спіткає душу в процесі перевтілення, певним чином обумовлює й стратегію і тактику людського життя. У період всесвітнього занепаду Калі-юги розумна людина повинна звільнитися від полону старості та смерті: для цього їй потрібно стати відданою Господу та служити йому з великою любов'ю. Той, хто починає вічне служіння, знаходить своє духовне тіло, яке не народжується, не вмирає, не старішає та не хворіє, усвідомлює себе Брахманом, вічною душею. В цьому й полягає головна мета вайшнавської практики.

Отримавши доступ у духовний світ, людина позбавляється від кайданів матеріального тіла, яке терзають шість «хвиль буття» – голод, спрага, горе, ілюзія, старість та смерть. Вона перестає страждати, оскільки не прив'язана до світу майї. Людина здатна відкинути три *гуни* матеріальної природи – мотузки, що прив'язують її до матеріальних ілюзій. Як стверджує «Бхагавад-Гіта», життя звичайної людини сповнене страждань саме тому, що вона є лише маріонеткою, якою управляють *гуни саттва, раджас та тамас* (блаженство, пристрасть та невігластво): «Подолавши вплив трьох гун, втілена жива істота перестає відчувати страждання, пов'язані з народженням, старістю та смертю, та вже в цьому житті набуває безсмертя» [3, с. 639]. Отже, навіть залишаючись в матеріальному тілі, людина здатна відчути духовне щастя та позбавитись злочинних страждань, в тому числі й старіння.

Проте той, хто прив'язаний до матеріального світу, хто не здатний позбавитись від оманливого впливу майї, потерпає від геронтофобії, відчуваючи відразу до старості. У «Шрімад-Бхагавадам», в алегоричних оповідях про царя Пуранджану, який уособлює слабке, введене в оману людство, старість описується як час, який не до душі матеріально залежній особі. В старості органи чуття втрачають свою силу, і людина опиняється в дуже жалкому стані: вона, як і раніше, прагне чуттєвих насолод, особливо сексуальних, проте інструменти, за допомогою яких вона тішилася життям, більш не діють. Такі сластолюбці ніколи не готові до смерті, вони хочуть жити вічно та намагаються штучно продовжити тривалість свого життя [12, с. 947].

Старіння, таким чином, є не лише кармічним покаранням, а й поштовхом до усвідомлення справжніх цінностей людського буття. Перспектива негараздів старості має спонукати до духовної практики ще в молодому віці. Якщо людина практикувала духовну науку, вона не боїться старості з її тілесною та розумовою слабкістю, стаючи на схилі років більш терпимою, здатною легко переносити хвороби та негаразди. Для того, щоб гідно зустріти фінал людської інкарнації, вайшнавці необхідно було пережити певні етапи, що обумовлювали не лише характер релігійного служіння, а й соціальний статус віруючого.

Відповідно до розуміння мети та завдань кожного віку, **духовна практика вайшнавців розділялась на чотири періоди – ашрами**. Система чотирьох ступенів духовного життя не вважалася штучною соціальною структурою, що виникла в певну історичну епоху: згідно з «Бхагавад-гітою», Брахма створив її на початку світотворення [3, с. 228].

Після посвячення вайшнава (у 7-9 років) наставала пора учнівства (*брахмачарья*). Духовно та фізично зріла людина вступала в другу фазу (*гріхастха*). В цей час чоловік одружувався та ставав господарем, утримував родини та виховував дітей. Проте соціорелігійні обов'язки вайшнава значно відрізнялись від образу життя пересічного мирянина, сконцентрованого лише на матеріальних та тимчасових аспектах буття. Сімейне життя гріхастхи вважалось підготовкою до двох наступних ашрамів. Після виконання свого громадянського обов'язку, вайшнава належало відмовитись від мирського життя та стати самітником. Цей, третій період життя – лісове відлюдництво (*ванаспратха*) – символізував очищення від скверни та гріха. Після нього людина вступала в фазу аскетичного самозречення (*саньяса*), завершуючи свій життєвий шлях в постах та молитвах [1, с. 121-122].

Завершення мирського життя фактично символізувало настання старості. Навіть здоровий чоловік репродуктивного віку (у 45-50 років), якщо він мав одружених дітей та дочекався онуків, вважався готовим до останніх ашрамів. Після перших двох стадій, в яких людина соціалізувалася, наступав період переосмислення життя, звільнення від майї – поступову відмову від матеріальних та чуттєвих прив'язаностей. Два останніх ашрами вимагали вести аскетичний спосіб життя: самітники мали задовольнятися мінімумом їжі та речей, не залежати від майнових та родинних зв'язків, збирати милостиню, присвятити решту життя паломництву, медитації, вивченню священних текстів. Якщо людина залишалася вдома, вона все одно обмежувала себе та відсторонювалася від мирського життя, не втручаючись у справи родичів.

Саньяса символізувала соціальну смерть, тому родина саньясіна-прочанина щорічно відправляла *шраддху* – меморіальний обряд. Цей звичай, що є невід'ємною частиною культу предків, як правило, проводився на честь померлих членів родини. Сенсом шраддхи був захист та підтримка душ предків у тонкому світі до моменту їх реінкарнації. Оскільки саньясін залишав земні інтереси, проведення шраддхи на його честь набувало значення *прижиттєвих поминок*. Якщо саньясін помирає в паломництві, його ховали в землю там, де душа відділялась від тіла – він залишав цей світ, не маючи (на символічному рівні) родичів-чоловіків, які б змогли виконати кремацію [4, с. 121-122]. На відміну від вмирання на старечому ліжку в оточенні родини, **«бездомна» смерть свідчила про високий духовний рівень вайшнава**: справжній чоловік повинен залишити домівку та зустріти смерть вдалині від близьких та родичів. Якщо про кончину вайшнава члени родини навіть не знали, його відхід зі світу вважався ідеальним [11, с. 950-954].

Саньяса була ідеальною моделлю останнього періоду життя, яку обов'язково мали пройти та проходили найвидатніші вайшнави. На відміну від інших напрямків індуїзму, в

вайшнавiзмі дозволялося стати саньясином i в молодi роки. Наприклад, Шрi Чайтанья, видатний учитель гаудiя-вашнавiзму, який жив у XV-XVI ст. ст., покинув родину i став саньясином у 24 роки. За рахунок цього відбувалося прискорення життєвого циклу людини, перехiд до її асоцiальної, сповненої духовного служiння стадii.

Протягом проходження всiх ашрамiв вимоги, що висувалися до адепта, посилювалися. **Старiсть в вайшнавській концепцiї – це не перiод заслуженого вiдпочинку**, коли людина, провiвши в турботах та працi перiод зрiлостi, дозволяє собі тишитись спокоем. Духовна лiтература вайшнавiв сповнена настанов, що пояснюють необхіднiсть все бiльш зятятого духовного служiння у зрiлi та похилi роки. Наприклад, у розповiдях про Уддхаву, радника Крiшни, пiдкреслюється той факт, що й в старостi він продовжував служити з неослабним завзяттям. Коли тiло людини старiшає, вона починає втомлюватися та працювати менше. Проте людина, що займається трансцендентним служiнням, не вiдає втоми, оскiльки її дух не старiє [11, с. 39-40]

Суворi вимоги до фiнальних рокiв життя вайшнавiв призвели до виникнення специфiчного звичаю *прайопавеша* (голодування до смертi). Якщо стара людина ставала занадто слабкою або у неї виникала невилiковна хвороба, це поставало достатнiм аргументом для добровiльного прощання з життям. **Коли внаслiдок одряхлiння ванапрастха ставав нездатним виконувати свої релiгiйнi обов'язки (вивчати Веди та розвивати свою духовну свiдомiсть), він повинен був припинити будь-яку дiяльнiсть, постувати та покинути тiло.** Цей обряд не вважався самогубством, розцiнюючись як практика самовiльного переселення душі. (На вiдмiну вiд прайопавеша, самогубство засуджувалося, оскiльки така добровiльна втеча вiд життя є ознакою духовної слабкостi; вона спричиняє надто важку карму, з якою людина зiткнеться у майбутнiх iнкarnaцiях.)

Виконання прайопавеша здiйснювалося згiдно з чiткими правилами. Рiшення про припинення життя мало бути оголошено публiчно i заздалегiдь. До обряду допускались не лише сан'ясини, а й миряни, в яких не залишилося соцiальних обов'язкiв. Проте й для них законотворцi передбачили певнi умови, якi дозволяють прайопавеша: неможливiсть здiйснювати нормальне очищення тiла, невилiковнiсть смертi внаслiдок невилiковної хвороби або виникнення настiльки поганих умов, що роблять неможливою подальшу життєдiяльнiсть. Оскiльки цей ритуал виконувався пiд громадським контролем, а людина оголошувала про своє рiшення публiчно, прайопавеша радикально вiдрiзнявся вiд самогубства, здiйсненого в шокoвoму емоцiйному станi. До того ж прайовеша використовувало ненасильницький засiб смертi, адже голодування поступово пiдготовлює адепта до смертi. В той час, як в емоцiйному фонi суїциду домінують розчарування, депресiя чи гнiв, здiйснення прайовеша було пов'язано з почуттям спокою, усвiдомленням того, що тiло, виконавши свою мiсiю в цiй iнкarnaцiї, стало лише зайвим тягарем.

Ставлення до немiчної старостi як до перiоду, який варто уникнути або припинити, постає релiгiйним iдеалом, а вiдраза до дряхлостi є стимулом для початку духовної практики. Проповiдницька лiтература, що мала пробудити свiдомiсть нових адептiв, мiстить безлiч емоцiйних картин, що зображають мирську старiсть як огидний та безсилий стан. «Шрiмад-Бхагавадам» говорить: «Побачивши, що старий бiльше не в змозi утримувати родину, дружина та дiти перестають вшановувати його так само, як селянин припиняє пiклуватися про старих та знесилених бикiв. Але дурний отець сiмейства не втрачає смаку до сiмейного життя, не зважаючи на те, що він перебуває на утриманнi тих, кого колись годував. Спотворений старiстю, він готується до зустрiчi зi смертю» [11, с. 954]. Отже, старий, що не здатен працювати, є неприємним тягарем для родини. Тому розумна людина має докласти зусиль до того, щоб позбавитися прив'язки до родини до настання старостi, присвятити себе служiнню Господу, аби не потерпати вiд можливих принижень своїх родичiв на схилi рокiв.

В зв'язку з цим **iдеалом старостi постає здорове довгожителство, яке дозволяє продовжувати виконання релiгiйних ритуалiв.** Довголiття вважається заслугою людини, даром вищих сил за гiднi вчинки та беззаперечне слiдування вченню. Тому у вайшнавiзмі поширений культ праведникiв, якi i в глибокiй старостi залишаються сильними та

могутніми. Наприклад, прародитель людського роду Ману, оскільки був дуже благочестивим, навіть наприкінці свого чудодійно довгого життя, яке тривало 71 югу, залишався бадьорим та не втратив інтерес до світу [11, с. 656-658]. Шрімад-Бхагавадам описує й літнього царя Бархі, чиє владне керівництво дозволяло мешканцям країни тривалий час насолоджуватися миром та добробутом [12, с. 112].

Повага до довголітніх святих була закріплена й на законодавчому рівні. Згідно з кодексом «Ману-сміті», праведний столітній старець дорівнювався до брахмана, що очищує суспільство [8, с. 54]. Довгожителі-праведники активно вшановувалися в вайшнавизмі, стаючи взірцем любовного служіння для молоді; так, відомий гуру XII століття, засновник вайшнавської школи шрі-сампрадая Рамануджа дожив до 120 років. Такі приклади й донині надихають вайшнавів на продуктивну духовну практику.

Осмилення довголіття як ознаки святості впливало на характер соціальних стосунків між дітьми та батьками. **Повага до старих була основою старанного синівського служіння**, яке вважалось однією з головних складових дхарми: «Молодші повинні вшановувати старших... Той, хто подолав власну заздрість та має достатньо розуму, з радістю прислухається до порад батька та докладає зусиль, аби слідувати ним» [11, с. 365]. Шанобливе ставлення до старих вважалось богоугодною справою. Піклування про старих батьків – отця (якщо він не став саньясіном) та матір – входить в релігійні обов'язки вайшнавів. В будь-якому випадку, незалежно від соціального статусу та духовного рівня, людина похилого віку потребує піклування та допомоги.

Така установка жодною мірою не суперечить уявленню про те, що більш молода людина може досягти більш значного духовного рівня внаслідок попередніх реінкарнацій. Наприклад, земний життєпис Крішни говорить про те, що Він з повагою ставився до «старших» – батьків, дідів, братів, демонструючи те, як належить вести себе молодій людині. Навіть той, хто долучений до трансцендентного, має уникати провини, яку називають *марьяда-вьятікрама* (порушення субординації у стосунках з людиною, що займає більш високе становище) [11, с. 109].

Окремо оговорювалось становище літньої матері, оскільки традиційно жінка все життя не мала соціальних та економічних свобод, залежачи від чоловіків: «якщо в дитинстві жінку захищає батько, в молодості – чоловік, то в старості про неї повинен дбати син» [8, с. 87]. Коли чоловік, приймаючи саньясу, покидав домівку, він залишав дружину на своїх синів. **Духовний обов'язок дорослого сина – допомогти матері звільнитися з полону матеріального життя.** Ідеальний син давав обіцянку батьку сприяти правильному духовному розвитку матері, для того, щоб той міг спокійно піти з дому та не перейматися долею своєї вірної дружини.

Після одруження сина та уходу чоловіка жінка в вайшнавській традиції навіть у репродуктивному віці починала штучно себе старіти, відмовляючись від насолод життя. Вона переставала носити яскравий одяг, віддаючи перевагу білому кольору: він символізував стриманість та традиційно пов'язувався з жалобою. Якщо символами життя були «жар» та «волога», то літня жінка прагнула накопичувати енергетичні атрибути старості – «холод» та «сухість». Вона переходила на спеціальну «охолоджувальну» дієту, яка виключала продукти зі «спекотною енергією», наприклад, м'ясо. Прискорення старіння підвищувало соціальний статус жінки та водночас подовжувало життєвий етап, необхідний для боротьби з майєю [13, с. 200].

Висновки. Отже, віровчення вайшнавів розцінює старіння як одну з фундаментальних властивостей матеріального світу. Йому протистоїть нетлінний характер духовного світу: на нього не впливає перебіг часу, абсолютною вічністю наділений сам Вішну, а вік його восьмої аватари Крішни постає як вічний початок юності. Старіння людини, разом із народженням, хворобами та смертю, є наслідком контакту живої душі в коловороті реінкарнацій з матеріальним світом та забуттям нею своєї вічної божественної природи. Проте старість є інструментом, за допомогою якого здійснюється божественний замисел, сутність якого полягає у поверненні людини до трансцендентного. Відраза до старечої слабкості та дряхлості спонукає людину замислитися над мінливістю ілюзорного світу,

розпочати духовну практику, відмовившись від плотських спокус, що призводять до незворотного старіння. Ідеальна модель старості в вайшнавизмі ототожнюється зі зреченням від усього мирського в останні життєві роки, практикою ванапрастхи (лісового відлюдництва) та саньясою (аскезою). У фіналі свого тимчасового втілення стара людина, переживши всі спокуси молодості, здатна досягти найвищого духовного рівня. Таким чином, вайшнавизм проповідує *геронтотімію* – вшанування старих, особливо тих, хто досягнув в процесі довгого життя високого духовного рівня. Подальше дослідження образу старості в індуїзмі та індійській культурі є перспективним як для розвитку геронтософії, так і для оздоровлення сучасної геронтологічної ситуації в західному світі.

Література

1. Альбедиль М. Ф. Забытая цивилизация в долине Инда. / М.Ф.Альбедиль – СПб.: Наука, 1991. – 176 с.
2. Бхактиведанта Свами Прабхупада. По ту сторону рождения и смерти. / Бхактиведанта Свами Прабхупада – М.: «Бхактиведанта Бук Траст»; «Можайск–Терра», 1999. – 64 с.
3. Бхагавад-Гита как она есть / Пер. с санскр. и коммент. А. Ч. Бхактиведанты Свами Прабхупады. – 3-е изд. исправл. и дополн. – Североевропейский филиал изд-ва «Бхактиведанта Бук Траст», 2005. – 816 с.
4. Бэшем А. Цивилизация Древней Индии / Артур Бэшем; пер. с фр. Е. Гавриловой под ред. Н. Шевченко. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
5. Ватман С. В. Бенгальский вайшнавизм. / С.В.Ватман – СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 404 с.
6. Глушкова И. «Возраст случился»: модель и антимодель индийской старости / И.Глушкова // Отечественные записки. – 2005. – №3(23).
7. Песни ачарьев-вайшнавов / в пер. А. Ч. Бхактиведанты Свами Прабхупады, Ачьютананды Свами и Джаяшачинанданы даса адхикари. – [Москва]: Бхактиведанта Бук Траст, 1993. – 159 с.
8. Законы Ману. Перевод С. Д. Эльмановича. – М.: Ладомир, 1992. – 364 с.
9. Тюлина Е. В. «Гаруда-пурана». Человек и мир : Пер. с санскрита, исслед., коммент. / Е.В. Тюлина. – М.: Вост. лит., 2003. – 278 с.
10. Шрила Прабхупада. Учение Шри Чайтаньи. – М.–СПб–Нью-Дели: «Бхактиведанта Бук Траст», 1993. – 382 с.
11. Шримад Бхагаватам [Текст] / коммент. А. Ч. Бхактиведанты Свами Прабхупады. – [Москва]: «Бхактиведанта Бук Траст», 1990-1993. – Третья песнь. – 1073 с.
12. Шримад-Бхагавадам [Текст] / коммент. А. Ч. Бхактиведанты Свами Прабхупады. – [Москва]: «Бхактиведанта Бук Траст», 1990-1993. – Четвертая песнь. – 1191 с.
13. Lamb S. White Saris and Sweet Mangoes: Aging, Gender, and Body in North India. Berkley: University of California Press, 2000. – 307 p.

Angelina Angelova

Old Age in Tradition and Rituals of Vaishnavism

The article is devoted to researching of the image of old age formed within the religious traditions of Vaishnavism. At the base of studying and analyzing the numerous sources and scientific works of the native and foreign authors it was given the complete picture of old age as an evil and suffering, which is a stimulus for the beginning of spiritual practice. In the publication the maintenance of reflections of Vaishnavism concerning a spiritual life of the growing old person, and also a death and suicide problem is stated.

Keywords: Vaishnavism, gerontosophy, senescence, spiritual practice.

Ангелина Ангелова

Старость в традициях и ритуалах вайшнавизма

Статья посвящена исследованию образа старости, возникшего в религиозной традиции вайшнавизма. На основе анализа многочисленных первоисточников и научных работ отечественных и зарубежных авторов обрисована картина старости как зла и страдания, которые побуждают к началу духовной практики. В публикации изложено содержание главных идей вайшнавизма по вопросу духовной жизни старого человека, а также связанные с этим проблемы смерти та суицида.

Ключевые слова: вайшнавизм, геронтософия, старение, духовная практика.